

Aysal, Necdet, “Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/10, (Millî Mücadele’den Milli Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), ss.215-229. DOI: 10.31765/karen.776177

ULUSAL DİRENİŞİN VE UMUDUN ADI: MUSTAFA KEMAL PAŞA-ANKARA*

Necdet AYSAL**

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

** Doç. Dr.,

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara/TÜRKİYE

✉ aysal@ankara.edu.tr

ORCID : 0000-0001-9574-6208

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Mustafa Kemal Paşa, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi

Keywords: National struggle, Mustafa Kemal Pasha, Ankara, The Grand National Assembly of Turkey

Öz: Birinci Dünya Savaşı’na galibiyet ve toprak kazanma düşüncesiyle giren Osmanlı Devleti, savaşın sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Mütarekenin yürürlüğe girmesiyle birlikte başlayan işgaller, Anadolu insanını karamsarlık ve çaresizliğe sevk etmiştir. İşgallere karşı Padişah ve İstanbul Hükümeti’nin teslimiyetçi politikalar izlemeleri, İtilaf devletleriyle iş birliği yapan ve onlardan her türlü yardımı alan Ermeni ve Rum çetelerini harekete geçirmiştir. Bu çeteler Karadeniz başta olmak üzere Çukurova, Doğu ve Batı Anadolu bölgelerinde savunmasız Türk köylerine saldırarak katliamlara başlamıştır. Yaşanan bu olaylar, Anadolu insanını kendisini savunmak için birtakım önlemler almaya sevk etmiştir. Bu esnada İstanbul Hükümeti tarafından Karadeniz bölgesinde çıkan karışıklıkları önlemek amacıyla 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun’da görevlendirilen Mustafa Kemal Paşa, Anadolu’da başlatılacak ulusal direnişin ve umudun adı olacaktır. Ulusal birlik, ulusal birlik ve ulusal bağımsızlığı gerçekleştirmek amacıyla yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, 23 Nisan 1920’de ulus egemenliğine dayanan tam bağımsız yeni bir Türk Devleti’nin temellerini Ankara’da atmıştır. Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın örgütlenme aşamasında, Anadolu’nun ortasında adeta unutulmuş olan Ankara ise Mustafa Kemal Paşa’yı adeta kucaklamış ve bu mücadelenin askeri ve siyasi hareket merkezi olmuştur. Bu çalışmada Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın örgütlenme aşamasında karşılaşılan zorluklar ve Ankara’nın bu mücadeleye olan katkısı, başta AÜ. TİTE Arşiv belgeleri olmak üzere birinci, ikinci el kaynaklar ve basın çerçevesinde incelenerek değerlendirilmiştir.

**NAME OF THE NATIONAL RESISTANCE AND HOPE:
MUSTAFA KEMAL PASHA-ANKARA**

Abstract: Ottoman Empire, participated in First World

Geliş Tarihi / Received Date: 31.07.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 10.12.2020

War thinking of winning and conquering lands, had a great disappointment with the Mondros Armistice signed at the end of the war. The invasions came along after the truce led the Anatolian people to live in pessimism and despair. The sultan's and the Istanbul Government's surrender policies against occupations triggered the Armenian and Greek gangs who cooperated with the Allied states and received all kinds of help from them. These gangs started massacres by attacking vulnerable Turkish villages in Çukurova, Eastern and Western Anatolian regions and especially in the Black Sea region. These events led Anatolian people to take some measures to defend themselves. Meanwhile, Mustafa Kemal Pasha, who was appointed as the 9th Army Inspector in Samsun, in order to prevent the chaos in the Black Sea region, by the Istanbul Government, will be the name of the national resistance and hope to be heard in Anatolia. Mustafa Kemal Pasha, who set out for the purpose of establishing national union and independence, laid the foundations of a completely independent Turkish State based on national sovereignty on 23 April 1920 in Ankara. Ankara, which was an almost forgotten city in the middle of Anatolia during the organization of the National War of Independence, embraced Mustafa Kemal Pasha and became the center of military and political action of this war. In this study, the difficulties encountered in the organization phase of the National War of Independence and Ankara's contribution to this war are studied mainly based on A.U. Tite. documents, including first and second hand sources and press records.

Giriş

Klasik dönemde en ihtişamlı yıllarını yaşayan Osmanlı Devleti¹, 16. Yüzyılın sonlarından itibaren başlayan büyük toprak kayıplarıyla askeri, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik açılardan zayıflama ve gerileme sürecine girmiştir.² Bu esnada Osmanlı aydınları tarafından ortaya atılan düşünce akımları, yapılan ıslahat çalışmaları ve alınan tüm önlemler, bu olumsuz tabloyu değiştirememiştir. Bu dönemde Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi, Coğrafi Keşifler, Reform ve Rönesans gibi gelişmeler, Av-

rupa'da büyük bir dönüşümü başlatmış fakat Osmanlı Devleti'ni büyük oranda olumsuz etkilemiştir. 17. Yüzyılın sonlarından itibaren üstünlüğü ele geçiren ve kuvvetler dengesini Osmanlı Devleti aleyhinde bozan Batılı devletler,³ "Hasta Adam" olarak nitelendirdikleri İmparatorluğu parçalamak ve kendilerine hammadde sağlayan ucuz bir pazar haline getirmek için çalışmalara başlamışlardır.⁴

19. Yüzyılı bu tür sıkıntılarla kapatan Osmanlı Devleti, 20. Yüzyıl başlarında da girmiş olduğu Trablusgarp ve Balkan Savaşlarını kaybetmiş, Kuzey Afrika ve Balkan topraklarına veda etmek zorunda kalmıştır. Bu arada henüz daha Balkan Savaşlarının yaralarını sarmadan kendini 1914'te başlayan ve dört yıl sürecek olan küresel bir savaşın içinde bulmuştur. Osmanlı Devleti, savaş boyunca yaklaşık 2,850,000 kişiyi silâh altına almış ve çok çeşitli cephelerde savaşmıştır. Ancak 1918 sonbaharında Güney Cephelerinde başlayan bozgun sonucunda yenilgiyi kabul ederek ateşkes istemek zorunda kalmıştır. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan ve 25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi, 31 Ekim öğleden sonra yürürlüğe girmiştir. Bu bağlamda İtilaf devletleri, Mütarekenin 7. Maddesine dayanarak Anadolu ve Trakya'yı kendi tarihsel arzuları doğrultusunda işgal etmeye başlamışlardır.⁵ İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından başlatılan işgal hareketi, 19. yüzyılın ikinci yarısında projelendirilen ve I. Dünya Savaşı sırasında imzalanan Gizli Paylaşım Antlaşmaları çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Mütareke Dönemi'nde gerçekleşen işgalere Saray ve Hükümetin sessiz kalması ve teslimiyetçi politikalar izlemeleri, İtilaf devletlerini ve azınlıkları cesaretlendirmiştir. Bu umutsuzluğun temelinde savaş sonrasında ülkenin bitkin, yılmış ve yorgun düşmüş olmasının ve işgalcilere karşı verilebilecek bir mücadelenin başarılı olamayacağı düşüncesinin büyük rolü vardır. Mütareke imzalandığı sırada Suriye'deki

¹ Kennedy, 2010: 34-36.

² Kodaman, 2007: 12; Eldem, 1994: 12-14; Dayar, 2009: 35-36.

³ Özsoylu, 1999: 41.

⁴ Müderrisoğlu, 1990: 54-55.

⁵ Müderrisoğlu, 1990: 17-20.

Yıldırım Ordularına bağlı 7. Ordu'nun komutanı olan Mir-Liva Mustafa Kemal Paşa, Alman General Liman Von Sanders'in görevden ayrılmasıyla birlikte Yıldırım Orduları Komutanlığı'na atanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, mütareke öncesi ülkenin içine düşeceği durumu tahmin etmiş ve bu yönde çalışmalara başlamıştı. Ancak Yıldırım Ordularının 7 Kasım 1918'de kaldırılması üzerine, yeni görev yeri olan İstanbul'a hareket etmiştir. İstanbul'un fiilen işgale maruz kaldığı 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, düşman savaş gemilerini gördüğünde kurtuluşa olan inancını "... geldikleri gibi giderler" sözünü dile getirmiştir.⁶

Mütareke Dönemi yaşanan siyasal olayların ağırlığı ve işgalci devletlerin ülke içindeki varlığından dolayı, İstanbul Hükümetleri uzun ömürlü olamamıştır. Talat Paşa Kabinesi'nin 4 Ekim 1918'de çekilmesinden sonra 14 Ekim'de kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalamış olması, bu hükümet için büyük bir talihsizlik olarak değerlendirilebilir. İşgaller karşısında çaresiz kalan Ahmet İzzet Paşa, 8 Kasım'da görevden çekilmiştir. 11 Kasım 1918'de Tevfik Paşa tarafından kurulan Hükümet ise 3 Mart 1919'a kadar dayanabilmiş ve Padişah Vahdettin, Tevfik Paşa'nın istifasının ardından yeni Hükümeti kurmakla eniştesi olan Damat Ferit Paşa'yı görevlendirmiştir. Bu bağlamda İstanbul'daki siyasal bunalımlar ve zayıf kadro ile vatanın kurtuluşunun mümkün olamayacağını anlayan Mustafa Kemal Paşa, beklenen kararını vermiştir⁷: "*Anadolu'ya geçecek, orada milli bir teşkilat kurup mücadeleye başlayacak ve bu mücadelesini millete mal ederek milli egemenliğe dayalı bir devlet kuracaktır.*" Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kendisi gibi düşünen tanınmış subaylarla Şişli'de ki evinde görüşmeler yaparak Anadolu'ya geçmenin yollarını aramaya başlamış⁸ ve bu fırsat Nisan 1919'da doğmuştur.

Birinci Dünya Savaşı başladığında tarafsız kalmayı tercih eden Yunanistan, İngiltere'nin Yakınoğu'nda toprak kazançlarından söz etmesinin ardından 1917'de savaşa dâhil olmuştur. Savaşın sonunda Osmanlı topraklarının nasıl paylaşılacağına büyük çapta belirlendiği Paris Barış Konferansı'na katılan Yunanistan Başbakanı Venizelos, Batı ve Doğu Trakya ile İstanbul'un, Batum'dan İnebolu'ya kadar uzanan Karadeniz Bölgesi'nin, Marmara kıyısından başlayıp Antalya Körfezi'ne kadar uzanan çizginin batısında kalan toprakların Yunanistan'a bağlanmasını içeren bir memorandum vermiştir. Konferans'ta Yunanistan'ın taleplerinin büyük çoğunluğu kabul görmüş ve İtalya'nın karşı çıkmasına rağmen İzmir'in Yunanistan'a verilmesi onaylanmıştır. Damat Ferit Paşa'nın katıldığı Paris Barış Konferansı'nda Wilson İlkeleri'nde yer verilen gizli antlaşmaların reddi ve mağluplardan alınmayacağına dair hükümler ihlâl edilmiştir.

İşte böyle bir ortamda Yunanistan'ın Doğu Karadeniz'de Rum nüfusu çoğaltma ve Türkleri yerlerinden etme çalışmalarına hız verdiği bir dönemde, Pontus Devleti'ni canlandırmaya dönük faaliyetler, bölgede yaşayan Türklerin silahlanarak savunmaya geçmelerine yol açmıştır.⁹ Bunun üzerine İngiliz Amiral Calthorpe, Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya bölgedeki Rumların tehdit altında olduğunu, Ateşkes Antlaşması'nda yer alan silahların toplanması hükümlerinin uygulanmadığını, bazı Karadeniz illerinde şuralar oluşturulduğunu ve bunların asker topladığını bildirerek, bu durumun derhal sona erdirilmesini istemiştir. Bu bağlamda İstanbul Hükümeti, Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yetkili bir komutan göndererek olayları araştırmayı ve sorunu çözmeyi kararlaştırmıştır. Samsun ve çevresinde asayişi sağlamakla görevlendirilen Mustafa Kemal Paşa, 30 Nisan 1919'da 9. Ordu Müfettişliği'ne atanmıştır.¹⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın bu göreve atanmasında, İttihatçılıktan ayrılmış olması, Çanakkale

⁶ Mumcu, 1996: 31.

⁷ Cebesoy, 1953: 49.

⁸ Dinçer, 2018a: 88-89.

⁹ Dinçer, 2018b: s. 91.

¹⁰ Okur, 2007: 19; Dinçer, 2018b: 91.

Cephesi'ndeki başarısı, Padişahın bir süre yaverliği görevinde bulunması ve her şeyden önemlisi gerçek amacını vicdanında milli bir sır olarak saklamasının etkili olduğu söylenebilir. Yolculuk hazırlıklarının yapıldığı günlerde 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali, Anadolu'nun direnişini daha da arttırmış ve ulusal örgütlenmenin hız kazanmasına yol açmıştır.

İtilaf devletleri arasında yapılan gizli antlaşmalarda İzmir ve çevresi, Rusya'nın onaylaması koşuluyla İtalya'ya verilmişti. Ancak savaş sonrası toplanan Paris Barış Konferansı'nda bundan vazgeçilmiş ve bölgenin Yunanistan'a bağlanması kararlaştırılmıştır. İzmir'in İtilaf Devletleri adına Yunanistan tarafından işgal edileceği notası üzerine 14/15 Mayıs gecesi İzmir'de büyük bir toplantı düzenlenmiş ve olası işgal protesto edilerek "*Redd-i İlhâk Cemiyeti*" kurulmuştur. İzmirli Müslüman Türkler tarafından hazırlanan "*Ey Bedbaht Türk*" başlıklı bildiri, Türk Ocağı Matbaası'nda basılmış ve Sultani (Lise) öğrencileri tarafından dağıtılmıştır. Bu bildiri, İzmirlilerin gece Maşatlık Tepesi'nde işgali protesto etmeleri için bir araya gelmeleri isteniyordu.¹¹

İzmir'in işgali sırasında yönetim kademesinin sessiz kalması, şehrin kısa süre içerisinde Yunan kontrolü altına girmesine yol açmıştır. Aynı gün çok sayıda asker ve sivilin öldürülmesi, Anadolu'nun her tarafında büyük bir tepki ile karşılanmıştır. İşgallere karşı Saray ve Hükümetin teslimiyetçi politikalar izlemeleri ve buna tepki olarak halkın Karadeniz başta olmak üzere Anadolu'da bölgesel sivil örgütlenmesinin yolunu açmıştır. "*Kuvayı Milliye*" adı verilen silahlı direniş birlikleri oluşturulmuş, yapılan protesto mitingleri ve gösterilerle işgal kınanmıştır.

İstanbul'da yolculuk hazırlıklarını tamamlayan 9. Ordu Müfettişi Mir-liva Mustafa

Kemal Paşa, işgalden bir gün sonra, 4 maddelik görev talimatnamesi ve kendilerine tahsis edilen Bandırma Vapuru ile 16 Mayıs 1919'da Samsun'a hareket etmiştir. İstanbul başta olmak üzere Boğazlar ve Karadeniz kıyıları İngiliz işgali altında bulunduğu İstanbul'dan Karadeniz'e yapılacak olan deniz yolculuklarına vize zorunluluğu getirilmişti. Hükümet, İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'ndan Bandırma Vapuru yolcuları için zorunlu olan seyahat vizesini almıştır. Bandırma Vapuru, Kız Kulesi açıklarında İngiliz donanması tarafından durdurularak aranmış ve vize kontrolü yapılmıştır. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunan yol arkadaşlarına hitaben söylediği söz son derece anlamlıdır:¹²

"... Bunlar işte böyle... Dayandıkları şey yalnız demir, çelik ve silah kuvveti! Bildikleri şey yalnız madde... Bunlar hürriyet uğruna ölmeye karar verenlerin kuvvetini anlayamazlar. Biz Anadolu'ya silah ve cephane değil, ideal ve iman götürüyoruz... Burada esir gibi yaşamaktansa, Karadeniz'de batmayı tercih ederim"

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının sıkıntılı geçen Karadeniz yolculukları, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a sona ermiştir. 23'ü subay ve 25'i er-erbaştan oluşan toplam 48 kişinin Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basmasıyla Millî Mücadele'nin örgütlenme aşaması başlayacaktır.¹³ "*Ya İstiklal Ya Ölüm*" parolası ile Anadolu'ya ayak basan Mustafa Kemal Paşa, ulusal bağımsızlığın Anadolu'da verilecek bir mücadele ile mümkün olabileceği düşüncesi ile İngiliz işgali altında bulunan Samsun'da çalışmalarına başlamıştır. Bir yandan askeri birimler ve Kolordu Komutanlıkları ile yazışmalar yapmış¹⁴ ve diğer yandan ise İstanbul'a gönderdiği raporlarla Karadeniz bölgesinde Gayrimüslimler için herhangi bir tehdidin olmadığını bildirmiştir. Halkla ve halkın önde gelen kişilerle her tema-

¹¹ *TİTE Arşivi*, FK.14, G. 7, B. 7 001; Bkz., Ek-1.

¹² Atay, 1980: 58.

¹³ Bandırma Vapurunda Müfettişlik Heyeti'nin dışında Üçüncü Kolordu Komutanı Albay Refet (Bele) Bey, 25 kişiden oluşan vapur mürettebatı ve Mustafa Vasfi

(Süsoy) Efendi'nin ailesi (Eşi, kızı ve iki oğlu) bulunmaktadır. Bkz., Türkmen, 2000: 201; Atatürk, 1982: 8-10.

¹⁴ Atatürk, 1970: 47-51; Selek, 1966: 238.

sında ise “kurtuluş yolunun düşmanla savaşmaktan geçtiğini ve bunu ancak ulusun başarabileceğini” dile getirmiştir.

Güvenlik açısından Samsun’da kalmayı uygun görmeyen ve 25 Mayıs’ta Havza’ya gelen Mustafa Kemal Paşa, Türk halkına ilk seslenişini 28 Mayıs 1919’da “*Havza Bildirisi*” ile gerçekleştirmiştir. Bu bildiri ile İzmir’in işgaline karşı gösterilen dağınık tepkileri birleştirmeyi ve protestolar aracılığıyla ortak bir ruh ve heyecan yaratmayı amaçlamıştır. Ancak bu faaliyetler, İstanbul’daki çevrelerin rahatsızlığına yol açmış ve Mustafa Kemal Paşa, 8 Haziran’da Hükümet tarafından İstanbul’a çağırılmıştır. Yaşanan bu olay, Paşa ve yakın çalışma arkadaşlarını ülke gerçeklerini halka ve orduya daha etkin şekilde duyurmaya sevk edecektir. Refet Bey ile 12 Haziran’da Amasya’ya geçen ve burada Ali Fuat ve Rauf Bey’le buluşan Mustafa Kemal Paşa, 22 Haziran 1919’da “*Amasya Genelgesi*”ni yayımlayarak siyasi teşkilatlanmanın temelini atmışlardır.¹⁵ Türk milletini başlatan mücadeleye davet eden bir “*İhtilal Bildirgesi*” olarak kabul edilen bu genelgede, mücadelenin gerekçesi, yöntemi ve amacı gözler önüne serilmektedir.

Erzurum’da düzenlenecek olan kongreye katılmak için 26 Haziran 1919’da Amasya’dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, Tokat’tan Sivas’a uğramış ve burada kendisini tutuklamak üzere İstanbul Hükümeti tarafından görevlendirilmiş Elâzığ Valisi Ali Galip ile görüşerek bu girişimi engellemiştir. 3 Temmuz’da Erzurum’a gelen Mustafa Kemal Paşa, kongre hazırlıklarının devam ettiği 8/9 Temmuz gecesi sarayla yaptığı telgraf görüşmesinde, görevine son verildiği bilgisi üzerine askerlik mesleğinden istifa ettiğini bildirmiştir. Bu koşullarda 23 Temmuz-7 Ağustos 1919’da toplanan Erzurum Kongresi’nde “*Milli Egemenlik*” esasına dayanan yeni bir devletin kurulma düşüncesi ilk defa dile getirilmiştir.¹⁶ Kongre,

aldığı kararları uygulamak üzere Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında dokuz kişilik bir “*Heyet-i Temsiliye*” seçimini gerçekleştirmiştir.

29 Ağustos’ta Sivas’a gitmek üzere Erzurum’dan ayrılan Temsil Heyeti üyeleri, 2 Eylül’de Sivas’a gelmiş ve birçok engelleme girişimlerine rağmen Sivas Kongresi 4-11 Eylül 1919’da toplanmıştır. Kongrede Temsil Heyeti’nin üye sayısı 15 kişiye çıkarılmış ve “*Heyet-i Temsiliye vatanın bütünü nü temsil eder*” kararı doğrultusunda yetkileri bütün ülke için geçerli hale getirilmiştir. Ayrıca dağınık bir halde bulunan bölgesel direniş cemiyetleri “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*” adı altında tek çatı altında birleştirilmiştir.¹⁷ Osmanlı Mebûsan Meclisi’ne alternatif olarak kurulan Temsil Heyeti, milli iradeye dayanan yeni bir devletin kurulmasında son derece aktif rol oynayacaktır.¹⁸

Sivas Kongresi’nden sonra 30 Eylül 1919’da Damat Ferit Paşa’nın istifası, 2 Ekim’de Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin kurulması ve bu Hükümetle Temsil Heyeti’nin 20-22 Ekim 1919’da gerçekleştirdiği Amasya Görüşmeleri,¹⁹ Anadolu Hareketi’nin kısa süre içerisinde ne denli güçlendiğini göstermesi açısından son derece önemlidir.

Samsun’a çıktığı ilk günlerde Anadolu’nun en güvenilir yeri olarak Sivas’ı uygun gören Mustafa Kemal Paşa, burayı merkez yapmak niyetinde olmamıştır. Karargâhını Sivas’tan Ankara’ya taşımayı düşünen Mustafa Kemal Paşa,²⁰ bu düşüncesini yakın arkadaşlarına kabul ettirmek için bir hayli mesai sarf etmiştir. Bu hususta kesin karar, Sivas’ta 16-28 Kasım 1919 tarihleri arasında komutanların katılımıyla gerçekleşen toplantıda alınmıştır.²¹ Gizli olarak yapılan toplantı kararlarında Temsil Heyeti’nin Eskişehir’e gideceği²²; tutanaklarda ise Seyitgazi’nin merkez yapılacağı

¹⁵ Turan, 2012: 6; Akçakayalıoğlu, 1998: 168-170; Eroğlu, 1990: 178-179.

¹⁶ Dursunoğlu, 1946: s. 87-90; Kansu, 1988: 10-12.

¹⁷ Karal, 1945: 41-45.

¹⁸ Aytepe, 2004: 17; Kansu, 1988: 498.

¹⁹ Turan, 2012: 9.

²⁰ Atatürk, 1991: 98.

²¹ İğdemir, 1975: 51.

²² Temsil Heyeti karar defterinde şu ifadeler yer almaktadır: “*Meclis-i Mebusan’da, Müdafaa-i Hukuk*

ifade edilmektedir.²³ Bununla birlikte Ankara'ya gidileceği güvenlik açısından gizli tutulmuştur.²⁴

Ankara, Anadolu'nun orta kesiminde stratejik öneme haiz bir yerleşim merkezidir. Kentin merkez olarak ön plana çıkmasında özellikle işgal altında bulunan yerlere mesafesi, demiryolu ve telgraf şebekesinden yararlanma kolaylıkları, 20. Kolordu Komutanlığı'nın burada bulunması ve yöre halkının Millî Mücadele'ye candan bağlılıkları gibi pek çok faktör etkili olmuştur.²⁵

1. Millî Mücadele Yıllarında Ankara

Tarihsel süreç içerisinde pek uygarlığa ev sahipliği yapan Ankara, Millî Mücadele yıllarında kale içi ve onun eteklerinde kurulu Orta Anadolu'nun küçük bir yayla kasabası görünümündedir. Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki ticari değerini kaybeden bu yerleşim yeri, çorak, bakımsız, iki katlı, kerpiçten duvarlı, çatılı, damı kiremitle örtülü köhne ahşap evlerden oluşmakta, dar sokaklar ve minareler bu manzarayı tamamlamaktadır.²⁶ Şehir, Hisar (Ankara Kalesi içindeki mahalle), Aşağıyüz (Ulus Meydanı), Yukarıyüz (Samanpazarı ve Hamamönü) olmak üzere üç büyük mahalle ve zengin Ankaralıların oturduğu bağ evlerinden oluşmaktadır.²⁷ Ankara geçmişte bağcılığın önemli merkezlerinden birisi olarak gözükmektedir. Şehir merkezinde üzüm bağları daha çok Etlik, Keçiören, Dikmen, Çankaya, Kavaklıdere ve Abidinpaşa köylerinde yer almaktadır. Bunların dışında merkeze bağlı Ayaş, Beypazarı, Kızılcahamam, Çubuk, Kalecik, Keskin ve Hasandede yörelerinde Sakarya ve Kızılırmak nehirlerinin suladığı verimli bağlarda çok çeşitli

üzüm yetiştirilmektedir. Ankara şehir merkezinde Taşhan, İttihat ve Terakki Kulübü (Bugünkü TBMM), Hacı Bayram Camii, Cebeci Abidin Paşa Köşkü ve Keçiören Ziraat Mektebi gibi birkaç resmi taş binanın dışında dikkati çeken bir yapı mevcut değildir.²⁸ Millî Mücadele yıllarında Ankara, dışarıdan gelenler için ulaşılması ve yaşanılması oldukça güç bir kasaba görünümündedir. Yollar son derece bozuk olup, ulaşım atlı araba ya da binek hayvanlarla sağlanmaktadır. Şehirde lokantanın bulunmaması, dışarıdan misafir olarak gelenler için önemli bir sorundur.

Ankara'da evlerin Kale'nin etrafında kurulmuş olması, şehre büyük bir güvenlik sağlamaktaydı.²⁹ Halkının çoğu Müslüman Türklerden oluşan şehirde Hıristiyan ve Museviler de bulunmakta, farklı dinlere mensup vatandaşlar dinlerini serbestçe yaşayabilmekteydi.³⁰ Birinci Dünya Savaşı öncesi 27.000 civarında olan merkez nüfusun, uzun yıllar devam eden savaş, göç ve 1916 yangını nedeniyle azaldığı ve 18.000-20.000 civarına indiği görülmektedir. 11-14 Eylül 1916 tarihinde Ankara'nın en gösterişli semtlerinden birisi olan Dış Kale-Hisarönü, mahallesinde çıkan yangın, Merkez kazanın 19 mahallesinden 8'inin tamamen, 11'inin ise kısmen yanmasına sebep olmuştur. Toplam 1.033 hanenin yok olduğu yangında yalnızca 5 kişi hayatını kaybetmiştir. Dönemin kaynakları zayıf az olmasını, Ankara nüfusunun büyük bir kısmının o dönemde bağ evlerinde oturuyor olmasına bağlamaktadırlar. "*Hârik-i Ke-bir*" olarak nitelendirilen bu yangını Refik

Derneği ilkelerine bağlı, milliyetsever bir gurubun oluşturulmasını sağlamak için her livadan birer mebus çağrılarak Eskişehir'de toplanılması, Heyet-i Temsiliye'nin oraya giderek esas konular ve güvenlik önlemleri üzerinde fikir alışverişinde bulunulması ve bu mebuslara anılan yere gelmiş olan öteki mebusların da katılması uygun görüldü." Bkz. Baykal, 1989: 59; Şimşir, 1988, s. 158.

²³ Adı geçen toplantının sonucu Heyet-i Temsiliye tutanaklarına şu şekilde geçirilmiştir: "*Heyet-i Temsiliye üyesi olarak her sancaktan bir delege mebus seçtirilmesi ve Heyet-i Temsiliye merkezi de Eskişehir civarında Seyitgazi olması kararlaştırıldı.*" Baykal, a.g.e., s. 57; Şimşir, a.g.e., s. 158.

²⁴ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, s. 500.

²⁵ Millî Nevsâl 3. *Sene 1340 Sene-i Maliyesine Mahsusu*, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1340 [1924], s. 305; Cemil Özgül, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 28, Mart 1994, s. 138-139.

²⁶ Arolov, 1967: 73; *TİTE Arşivi*, FK. 32, G. 19, B. 19 001.

²⁷ Koç, 1973: 15; Özgül, 1994: 26.

²⁸ Velidedeoğlu, 1971: 31-32; Bardakçı, 1975: 64-65.

²⁹ Toynbee, 1971: 103.

³⁰ Galanti, 2005: 189; Muslihiddin Safvet, 2009: 29; Erdeha, 1975: 231.

Halit Karay, “*yangın yakacak başka şey bulamayınca kendiliğinden söndü*” diyerek özetlemiştir.³¹

Ulusal Bağımsızlık Savaşı başlarken “*Anadolu’nun ortasında çorak, bakımsız ve kerpiç evli küçük bir şehir*”³² olan Ankara’yı Halide Edip, “*Milli Hareketin Kâbesi*” olarak nitelendirmektedir³³: “... Bazen Ankara’dan ‘En Kara’ diye bahsederler. Fakat şurası bir gerçektir ki, havası bu kadar sert olan yer çok azdır. Tepesindeki muazzam gök kubbe tarifi imkânsız sayısız renklerle doludur.” Lord Kinross ise o yılların Ankara’sını şöyle tasvir etmektedir:³⁴

“...Anadolu yaylasının göğsünde... yükselmiş bir çift tepeden başka bir şey değildi. Tepelerden birinin üstünde, Türklerin sayılı çarpışmalarına sahne olmuş eski Ankara Kalesi’nin yıkık duvarları yükseliyordu. Kale’nin sırtlarıyla çevresi ve içi, zikzaklı yokuşlar ve gübre yığınları arasında tavşan yuvasına benzeyen, ama içinde insanların yaşadığı dam dama, kafes kafese yıkık dökük kerpiç evlerle doluydu. O sıralarda Ankara’da, gıcırtilı kağnılar dışında tek taşıt aracı olan köhne at arabaları, yağmurun bol olduğu bu mevsimde, taşları çamurla kaplı yokuşlara güçle tırmanabiliyorlardı. Savaş sırasında bütün bir kesimini yok eden büyük bir yangından sonra nüfusu yirmi bine inmişti. Kaleden çepeçevre çıplak ve ağaçsız bir ova görülüyordu. Burası kışın kar altında kalır, yazında güneş altında kavru-lurdu. Tek tük bir iki kuyu ve yağmur yağdığı günler dışında, su yüzü görmezdi. Biraz uzaklardaki alçak, sarp, dalgalı, renksiz sıradağlar yöreyi çevrelerdi. Ankara kışın bataklık haline gelen geniş, boş bir araziden öteye geçememişti...”

Ankara’da, nüfusun %90’ı tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. 1892 yılında şehre demiryolunun gelmesi, tarım üretiminin artmasına sebep olmuştur.³⁵ Üretilen en önemli ticaret malları arasında tiftik, kilim, halı, heybe, havlu, kuşak, bez ve

çorap gelmektedir. Kale’nin dışında yer alan alışveriş merkezleri, Ankara ticaretinin can damarlarını oluşturmuş, ekonomik hayatın daima canlı kalmasında rol oynamıştır.³⁶ Ticaretin büyük kısmı Gayrimüslimlerin elinde olup refah bir hayat sürmekte, yerli halkın durumu ise son derece zayıftır. İş adamı Vehbi Koç hatıralarında dönem hakkında şu bilgileri vermektedir:³⁷

“Ankara’nın en önemli insanları resmi erkândı. Şehirde Vali, Belediye Reisi, Defterdar, Müftü, Nüfus Başkâtibi, çok büyük kişilerdi. Halka gelince, halkın çoğu, Müslüman Türklerdi, bir de Hıristiyanlar ve Museviler vardı. Hıristiyanlar çalışırlar, kazanırlardı; iyi yer, içer, eğlenirler, iyi giyinirler, güzel evlerde otururlardı. Pazarları hafta tatili yaparlardı... Türkler de çoğunlukla ya hoca ya bakkal ya da ambarcı olurlardı. Hıristiyanlar askere alınmazlar, bedel öderlerdi. Askere gitmediklerinden daha rahat iş kurma, dükkân açma olanağı bulurlardı. Türkün ise tükenmek bilmeyen bir görevi vardı. Kur’a, ihtiyat, redif denilen, sonu gelmeyen askerlik hizmeti ve bu hizmet sırasında, açlıktan, sefaletten veya düşmanla çarpışırken ölmek. İşte Ankara’nın hali bu, Türkiye’nin hali buydu.”

Ankara, Mütareke’den sonra 1919 yılı başlarında kısmen de olsa diğer iller gibi işgale maruz kalmıştır. İngilizler Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerine göre Anadolu’da bulunan bütün demiryollarına el koymuşlar ve bu bağlamda Eskişehir ve Ankara İstasyonlarını da işgalleri altına almışlardır.³⁸ 1919 Aralık ayında İstanbul Haydarpaşa’dan yola çıkan iki bölük İskoçyalı İngiliz askeri, Ankara İstasyon binasında karargâhlarını kurarak Saman pazarı, Cebeci ve Demirlibağçe civarındaki bağlara yerleşmişlerdir. İngiliz komutan Vitol, Ankara İstasyonu’ndaki bir binayı kendisine karargâh yapmıştır. Sonraki günlerde ise daha çok Kuzey Afrikalı Müs-

³¹ Esin ve Etöz, 2015: 10-20.

³² Ağaoğlu, 1964: 39.

³³ Adıvar, 1962: 121; Kinross, 1970: 263.

³⁴ Kinross, 1970: 263; AYTEPE, 2012: 115.

³⁵ Millî Nevsâl, 1340: 308; AYTEPE, 2012: 117.

³⁶ Yalçın, 1994: 335; Galanti, 2005: 207.

³⁷ Koç, 1973: 15-20; Şapolyo, 1958: 348.

³⁸ Mondros Mütarekesi’nin 15. Maddesi şu şekildedir: “Bütün demiryolları halkın kullanımına açık olmak kaydıyla, İtilaf devletlerinin zabıtası tarafından kontrol altına alınacaktır.” Bkz., Meray ve Olcay, 1977: 1-5.

lüman askerlerden oluşan bir bölük Fransız askeri birliği Ulus'ta, yakın gelecekte Büyük Millet Meclisi binası olacak yapıyı karargâh olarak kullanmaya başlamıştır. Fransız komutan Yüzbaşı Buazo, binanın kapısına bir Fransız bayrağı astırmıştır. Fransız askerleri ise binanın tam karşısında yer alan Şehir Bahçesi'ne barakalar kurarak yerleşmişlerdir.³⁹

Yabancı askerlerin Ankara'yı müstemleke⁴⁰ şehir olarak değerlendirerek 93 kişiyi tutuklaması ve yabancılarla iş birliği içerisinde olan azınlıkların bir takım olumsuz faaliyetleri ve Ankara İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne yardımları, Ankaralıları harekete geçirmiştir. Haymana Kaymakamı Ali Cemal Bardakçı hatıralarında o sıkıntılı günleri şu şekilde dile getirmektedir:⁴¹

“335 senesi Eylül'ün sonlarına doğru Ankara'da valilik görevini üstlenen Yahya Galip Bey, Ankara Polis Müdürlüğü'nü geçici bir süre bana tevdi buyurmuştu... Müdürlük vazifesini üstlendiğim sıralarda Ankara'da İngiliz Hükümeti'nin mümessili sıfatıyla 'Vitolli Kardeşler' adıyla iki subay ve Fransız Hükümeti'nin mümessili olarak da 'Buazo' adında bir yüzbaşı bulunuyordu. Hükümetin zaafından ve bu subaylardan cesaret alan ve şımaran Gayrimüslimlerin bir kısmı, taşkınlıklar yapıyor ve halkın huzurunu ihlal ediyorlardı. Bu münasebetsizliklere son vermek, orada Türk Devleti otoritesinin bulunduğunu kendilerine anlatmak için Vali tarafından görevlendirildim... Zile bastım. İçeri giren polis memuruna, dün gece benimle gelen dört Haymanalıyı bulup getirmesini emrettim. Biraz sonra beş arkadaş yorgunluklarını alamamış hayvanlarımıza atlayarak, Ankara'nın karanlık, dar ve dolambaçlı sokaklarına daldık. Aradan tam bir hafta geçmişti ki ortalıkta ne laternalar ne silah ses-

leri ve ne sokaklarda İngiliz ve Fransız komiserlerine güvenerek serkeşlik edenler kalmıştı...”

Bir süre sonra Ankara Vali Vekili Yahya Galip Bey, “*Kaymakam, sarhoş naralarının yerini senin atlıların nal sesleri aldı*” diyecektir.⁴²

2. Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'daki İlk Günleri

Sivas Komutanlar Toplantısı'nda alınan karar çerçevesinde yolculuk için gerekli hazırlıkları tamamlayan Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve on dokuz kişiden oluşan heyet, 18 Aralık 1919 Perşembe günü üç binek otomobil ile Sivas'tan ayrılmıştır. Dokuz gün süren bu uzun yolculuk esnasında inceleme ve görüşmeler için Kayseri ve Mucur'da birer gün kalınmış, yedi gün ise yolda geçmiştir.⁴³ Heyet, çok zor koşullar altında 27 Aralık 1919 Cumartesi günü Ankara'ya ulaşmayı başarmıştır.⁴⁴ Yolculuk esnasında kullanılan otomobillerin eski ve bakımsız olması, hava şartları yolda çok zaman kaybedilmesine neden olmuştur.⁴⁵

27 Aralık 1919'da Dikmen sırtlarında şehir ileri gelenleri başta olmak üzere çok büyük bir halk kitlesi, Seymen Alayları, esnaf loncaları, öğrenciler ve yüzlerce atlıdan oluşan Ankara Kuva-yi Milliyesi, Mustafa Kemal Paşa ve Heyeti coşkulu bir törenle Dikmen sırtlarında karşılamıştır.⁴⁶ O tarihte Ankara'da Vali olarak Muhittin Paşa, Mektupçu Halet Efendi,⁴⁷ Defterdar Yahya Galip (Kargı) Bey,⁴⁸ Polis Müdürü Mithat Bey, Müftü Rıfat (Börekçi) Hoca, Jandarmanın Komutanı Rasim (Canbulat) Bey, Jandarmanın Merkez Komutanı Abdurrahman Bey ve Belediye Reisi olarak Hacı Ziya Bey bulunmaktadır.⁴⁹ Heyet üyeleri Ankara'ya yaklaştığında tellallar sokaklarda dolaşarak

³⁹ Şapolyo, 1971: 9.

⁴⁰ Başka bir devletin idaresi altında bulunan yer, sömürge. Bkz., Devellioğlu, 1982: 894.

⁴¹ Yurtdaş, 2018: 76-79.

⁴² Bardakçı, 1975: 61-65.

⁴³ Kansu, 1988: 489-497.

⁴⁴ Şapolyo, 1971: 16-17; Şimşir, 1988: 160.

⁴⁵ Galanti, 2005: 175; Özgül, 1994: 49-50.

⁴⁶ 27 Aralık 1919'da Temsil Heyeti'ni şehir dışında karşılayan Haymana Kuva-yi Milliyesi için bkz., *TİTE Arşivi*, FK. 36, G. 26, B. 26 001; Ek-2.

⁴⁷ Bir il idaresinin yazı işlerini yöneten görevli. Bkz., Devellioğlu, 1982: 724.

⁴⁸ Bir ilin mali (para) işlerini yöneten en üst düzeydeki görevli. Bkz., Devellioğlu, 1982: 204.

⁴⁹ Bu kadro içerisinde sadece Vali Muhittin Paşa, İstanbul Hükümeti taraftarı olup ve bu tavrında ısrar

“Mustafa Kemal Paşa ve Yeşil Ordu Geliyor” diye halkı sokaklara dökmüşlerdir. O gün Ankara delikanlıları, zeybek kıyafetlerini giyerek Ulucanlarda Sarı Ahmet’in kahvesi önünde toplanmışlar ve “Seymen Alayı” oluşturmuşlardır.⁵⁰ Buradan başlarındaki efeleriyle birlikte Hacı Bayram Camii önüne gelerek kurban kesmişler ve dua etmişlerdir. O gün 700 yaya ve 3.000 atlı birlikten oluşan bir “Zeybek Alayı” kurulmuş, alayların önünde yer alan 20 zurna ve 50 davul yeri göğü inletmiş ve iki sıra halinde yürüyen kılıçlı Seymenler zaman zaman zeybek oyunu oynamışlardır.⁵¹ Seymenlerin zaman zaman hep bir ağızdan “Ölürüz de dönmeyiz, Mustafa Kemal Paşa senin yolundan” şeklinde haykırışları arasında Dikmen-Yenişehir-Radyoevi-Demiryolu İstasyonu ve Ulus Meydanı yoluyla Ankara Hükümet Konağı önüne gelen Mustafa Kemal Paşa, Ankara halkının kendisini en içten şekilde karşıladığını şu sözlerle dile getirmektedir:⁵² “Beni cidden samimi ve parlak ve emniyetbahş hissiyat ile karşılamış olan Ankara ahaliyi muhteremesi”

Hükümet konağında kendisine sevgi gösterisinde bulunan halka, “Vatandaşlarım, ne şu, ne bu kuvvet bizi kurtarabilir; bizi sizin gibi fedakâr ve cesur halkımız kurtaracaktır” şeklinde hitap eden Mustafa Kemal

Paşa, bir süre dinlendikten sonra Kolordu’yu ziyaret etmiş ve ardından Ankara Valiliği’nce kendilerine tahsis edilen Ziraat Mektebi’ne geçmiştir.⁵³ Şehrin yaklaşık beş kilometre dışında Kalaba Köyü sınırları içerisinde yer alan Ziraat Mektebi, Temsil Heyeti’nce hem ikametgâh hem de kargâh olarak kullanılacaktır. Mustafa Kemal Paşa, Ziraat Mektebi’nden yayınladığı ilk bildiriye Heyet-i Temsiliye merkezinin Ankara olduğunu dile getirmiştir.⁵⁴

Mustafa Kemal Paşa, 27 Aralık 1919’dan 23 Nisan 1920 tarihine kadar yaklaşık dört ay (118 gün) Ziraat Mektebi’nde ikamet etmiş ve kurulan bir telgrafhane vasıtasıyla bütün yurtla temas buradan sağlanmıştır.⁵⁵ Bu süre zarfında 10 Ocak 1921 tarihli Hâkimiyeti Milliye gazetesi, 28 Ocak 1920 tarihli “Misak-ı Milli” adı verilen ulusal ant, 6 Nisan 1920 tarihli Anadolu Ajansı’nın kuruluşu ve Heyet-i Temsiliye adına alınan bütün kararlar burada hazırlanmıştır.⁵⁶ Ziraat Mektebi’ndeki ilk günler mali açıdan da bir hayli sıkıntılı geçmiştir. Ankara Belediyesi’nin birkaç gün süren yardımları sayesinde iâşe temin edilmiş fakat sonra para sıkıntısı baş göstermiştir. Temsil Heyeti üyesi Mazhar Müfit Bey, hatıralarında bu sıkıntılı durumu şöyle anlatmaktadır:⁵⁷

etmesi yüzünden Ankaralıların tepkisine sebep olmuştur. Bir süre sonra Ali Fuat Paşa tarafından tutuklanarak Sivas’a gönderilen Vali Muhittin Paşa’nın yerine Ankaralılar, Kuva-yı Milliye taraftan olan Defterdar Yahya Galip Bey’i Vali Vekilliği’ne getirmişlerdir. Bu arada İstanbul Hükümeti’nin gönderdiği Vali Ziya Paşa’yı ise kabul etmemişlerdir. Bkz., Süslü, 1994: 515; Şapolyo, 1971: 11.

⁵⁰ Seymen Alayının oluşturulması eski bir Oğuz geleneğidir. Türkler yeni bir devlet kurulacağı zaman Seymen düzülürlerdi. Bkz., Şapolyo, 1969: 10; Uluğ, 1973: 76.

⁵¹ Haymana ve köylerinden toplanarak Ankara/Dikmen sırtlarında Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti üyelerini karşılayan Haymana Kuva-yı Milliesinden bazıları şunlardır. “Haymana Kaymakamı Ali Cemal (Bardakçı) Bey, Haymana Belediye Reisi Çulluların Ali Tevfik Efendi, Haymana Müftüsü: Ahmet Vehbi Bey, Emekli Jandarma Teğmen Halit Bey, Burumsuzlu Mahmut Hilmi Bey, Kargalı Kara Mustafa, Halaşlı Mehmet Ağa, Halaşlı Hüseyin Ağa, Halaşlı Teberoğlu Ahmet Ağa, Velihimmetli Şehirli İbrahim Ağa, Velihimmetli Emin Ağa, Velihimmetli Karabiberlerin Rıfat Efendi, Topaklı Mehmet Çavuş, Çayırılı İsmail Ağa,

Çayırılı Halit Ağa, Karagedikli Mustafa Bey, İkizceli Nutukoğlu İsmail Bey, İkizceli Otuzoğlu Hacı Mehmet Efendi, Nalbant Efe Tevfik Dayı, Nalbant Osman Çekiç, Dava Vekili Arif Bey, Belediye Tabibi Abdullah Bey, Tüccardan Rıza Efendi, Urunkuşlu Hacı Şükrü Kara, Culuklu Anakızın Cafer, Türkoğlu Ali Ağa, Türk Şerefli Hacı Halil Efendi, Bostanhöyükli Mehmet Efendi, Hacı Tuğrullu Kara Sait, Yozgatlı Avukat Cemal Bey, Dava Vekili Fazlı Efendi, Balçıkhisarlı Şih Ahmet Ağa, Tüccar Hamurcu Battal Ağa, vs.” Bkz., Şapolyo, 1971: 29-30.

⁵² Atatürk, 1970: 357; Aysal, 2007: 370; TİTE Arşivi, FK.28, G. 99, B. 99 001; Bkz., Ek-3

⁵³ Şapolyo, 1971: 245; TİTE Arşivi, FK.28, G. 67, B. 67 001; Bkz., Ek-4

⁵⁴ Atatürk, 1970: 332.

⁵⁵ Erdoğan, 1965: 125; TİTE Arşivi, FK.28, G. 67, B. 67 001.

⁵⁶ Hâkimiyeti Milliye gazetesi için Ulus Meydanı Veli Han’ın birinci katında iki oda kiralanmış ve adı geçen gazetenin basımı burada gerçekleştirilmiştir. Bkz., Uluğ, 1973: 90-93.

⁵⁷ Galanti, 2005: 176; Kansu, 1988: 83-85.

“... Para sıkıntısı bizi sıkıma başladı. Ek-mekçiye bile verecek paramız kalmamıştı. ...Benim bir kürküm vardı. Erzurumlu Nafiz Bey’e müracaatla sattırılmasını rica ettim. Nafiz Bey, ‘Kânunusani içindeyiz, ne giyeceksin?’ diye satmamakta ısrar ettiyse de bu ısrar, ne olursa olsun, kulağıma giremezdi. Aç mı kalacaktık? Nihayet onu da sattık. Kimsede satılacak bir şey kalmadı...”

İşte böyle sıkıntılı bir ortamda Temsil Heyeti’ne ilk yardımı Ankara Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti yapmış ve Heyetin ağırlama giderleri başta olmak üzere pek çok ihtiyacını karşılamıştır.⁵⁸ Anadolu’da işgallere tepki olarak çok çeşitli isimler altında bölgesel örgütlenmeler doğmuştur. Bunlardan birisi de 29 Ekim 1919’da Ankara’da kuruluşu gerçekleşen “Ankara Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti”dir. Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi’nin başkanlığında kuruluşu gerçekleşen Cemiyetin üyeleri şunlardır:⁵⁹

“Binbaşı Fuat Bey, Defterdar Yahya Galip Bey, Kütükçüoğlu Ali Bey, Kınacızade Şakir Bey, Kınacızade Mehmet Bey, Bulgurluzade Mehmet Bey, Serattarzade Rasim Bey, Hanifzade Mehmet Bey, Toygarzade Naşit Bey, Hacı Bayram Şeyhi Şemsettin Efendi, Ademzade Ahmet Bey, Tuğluzade Hacı Rıfat Bey, Hatip Hacı Ahmet Efendi, Hoca Atıf Efendi, Çayırılıoğlu Hilmi Bey, Ömer Mümtaz ve Ekrem Beyler”

Cemiyet, kuruluşunu müteakip hemen yardım toplama işine başlamış ve Ankaralılar durumlarına göre, ilk etapta 100 ile 20.000 kuruş arasında yardım da bulunmuşlardır. Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi de 200 kuruş ile ilk para katkısında bulunanlardan biridir.⁶⁰

3. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı

28 Ocak 1920’de Misak-ı Milli’nin ilanı ve buna tepki gösteren İtilaf devletlerinin İstanbul’u resmen işgal etmeleri ile Kurtuluş Savaşı’nda yeni bir dönem başlamıştır. Resmi işgalden üç gün sonra 19 Mart 1920’de Mustafa Kemal Paşa, Ankara’dan

illere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına bir bildiri yayınlamış ve ulusun işlerini yürütmek ve denetlemek üzere Ankara’da olağanüstü yetkili bir Meclisin toplanacağını açıklamıştır. Aynı genelgede seçimlerin on beş gün içinde yapılması, mebusların Ankara’ya ulaşması ve dağılmış olan Mebûsan Meclisi üyelerinden de gelebilecek olanların, yeni meclise katılması istenmiştir.

Meclisin kısa süre içerisinde Ankara’da toplanacağı bilgisi üzerine Valilik çalışmalarına başlamıştır. Şehir merkezinde Meclis binası olarak büyük çapta bir bina olmadığından Ulus meydanında bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kulüp binası tercih edilmiştir. Bu tarihi bina, 1916 yılında Ankara’ya gelen Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa’nın direktifleriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin parti binası olarak yaptırılmıştır. İttihat ve Terakki Kulübü olarak yapımına başlanan binanın planı, Evkaf Mimarı Salim Bey tarafından çizilmiş ve bina Türk mimarisi üslubunda Kolordunun askeri mimarı olan Hasif Bey’in denetiminde inşa edilmiştir. Binanın bulunduğu yer mezarlıktır. Bu mezarlıkta bir derviş kulübesi mevcut olup Ankara İstasyonu yapıldığı sıralarda trene giden yolcular bu mezarlıktan geçerlerken dervişe birer kuruş ayakbastı parası ödüyorlardı. Bu mezarlık zorluklarla kaldırılmış ve inşaat başlatılmıştır.⁶¹ Dış cephesi Ankara Küfeki taşıyla yapılan binanın kaba inşaatı 1918’de tamamlanmıştır. Ancak mütareke ortamında binanın tefrişi tam olarak yapılamamıştır. Binanın karşısına bir şehir bahçesi yapılmıştır. Şehir bahçesinin yanında Türkmen Beylerinden Kızılbey Türbesi ve Medresesi bulunmaktadır. Ondan sonra Yenişehir’e giden yol ise bomboş tarladan ibarettir. Şehir bahçesinin karşısında Ankara’nın tarihi Taşhan’ı, önünde toz toprak halinde bir meydan (Ulus meydanı), Taşhan’ın karşısında Muallim Mektebi binası, İş Bankası’nın bulunduğu yerde kerpiçten yapılmış ve beyaz badanalı “Tesisat-ı Askeriye Ambarı” ve oraya

⁵⁸ Şimşir, 2006: 170-171.

⁵⁹ Uluğ, 1973: 89, 264; Şapolyo, 1971: 15.

⁶⁰ Aytepe, 2012: 123-124.

⁶¹ Şapolyo, 1971: 10.

bitişik Romalılardan kalma “*Jüstinyen Sütunu*” dikili taş bulunmaktadır. Ayrıca Ambarın karşısında ahşap “*Veli Han*” bulunmaktadır.⁶²

Millet Meclisi olarak belirlenen binanın var olan eksiklikleri, Ankaralıları yeni bir masraf kapısı daha açmıştır. Meclis binasının damında kiremit, duvarlarında sıva ve badana bulunmamakta ve içi de boştu. Bu binada tarihî Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gecikmeden açılabilmesini sağlamak için Ankaralılar olağanüstü gayret sarf etmişlerdir. Ankaralılar, çatılarından söktükleri kiremitleri, evlerinde kullandıkları halıları bu mekâna taşımışlardır. Mebusların oturacağı sıralar Ankara Muallim Mektebi ve Ankara Sultanisi'nden, mekân için gerekli mobilyalar devlet dairelerinden, bina için gerekli gaz lambaları kahvehanelerden temin edilmiştir. Bir ay içinde Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, TBMM binası için o günün koşullarına göre oldukça yüksek bir meblağ olan 5.068 lira harcamıştır. Ankaralıların cömert ve yurtseverce yardımları sayesinde henüz ismi konmayan bağımsız yeni Türk Devleti'ne can suyu verilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve direktifleriyle Anadolu'nun işgale uğramayan bölgelerinde seçimler yapılmış ve seçimle belirlenen milletvekilleri ile İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gelen son Osmanlı Mebûsan Meclisi milletvekillerinin konaklama ve işlerinde birtakım sıkıntılar yaşanmıştır. Milletvekillerin bir kısmı Taşhan ve Evkâf Apartmanına yerleştirilmiş, bir kısmı ise Ankaralılar tarafından misafir edilmiştir. Özellikle Keçiören, Kalaba, Cebeci ve Abidinpaşa köylüleri nakdi yardımların yanı sıra pek çok misafiri evlerinde ağırlayarak yaşanan bu sıkıntıyı bir az olsun hafifletmişlerdir.

Yaklaşık bir ay süren bu hazırlıkların sonunda BMM, 23 Nisan 1920'de yapılan törenlerin ve Hacı Bayram Veli Camisi'nde kılınan Cuma namazının ardından halkın

sevinç gösterileri arasında açılmıştır.⁶³ Büyük Millet Meclisi ile Türk milletinin tarihinde yeni bir devre açılmış ve yeni bir devletin temeli o gün Ankara'da atılmıştır. Bu devletin kuruluşu, İstanbul'a isyan eden ve işgal devletlerine karşı gelen milli kuvvetlerin millet iradesine dayanarak başardığı bir sonuçtu.⁶⁴

Ankaralıların aynî ve nakdî yardımları bu süreçte de devam etmiş ve 5 Mayıs 1920'de Heyet-i İrşâdiye Başkanı Mehmet Akif (Ersoy) Bey'e Ulusal Mücadele'nin propagandası için 20.000 kuruş vermişlerdir. Bu bağlamda Temmuz 1920'ye kadar geçen sürede yaklaşık 912.340 kuruş nakdî yardımda buldukları resmî belgelerde görülmektedir. Ankara'nın o günlerdeki nüfusu ve yoksulluğu göz önüne alındığında, toplanan bu nakdî yardımların son derece önemli olduğu görülmektedir. Ankaralılar, bu sayede yeni Türk Devleti'nin temellerine harç koymuş ve diğer vilayetler nezdinde ön plana çıkarak başkent olma yolunda önemli bir mesafe kat etmiştir.

Sonuç

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti açısından bir son ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti için ise bir başlangıç olarak kabul edilmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında projelendirilen ve I. Dünya Savaşı sırasında imzalanan gizli paylaşım antlaşmaları ile çerçevesi çizilen işgal planları, bu ateşkes ile hayata geçirilmiştir. Anadolu'nun işgali sırasında işbaşında olan yöneticilerin ve halkın çaresizliği, işgalci devletler başta olmak üzere onların işbirlikçilerini harekete geçirmiştir. İşgal bölgelerinde yapılan mezalim ve katliamlara daha fazla dayanamayan Anadolu insanı ise silahlanmaya ve bölgesel direniş grupları oluşturmaya başlamıştır. Kuvayı Milliye adı verilen bu silahlı direniş grupları, düşmana zarar vermekte ama ilerlemesini durduramamaktadır. Bir ölüm-kalım mücadelesinin yaşandığı o günlerde, 9.

⁶² Dikili Taş, halk arasında Balkız adı ile anılmaktadır. Bkz., Şapolyo, 1969: 6-7.

⁶³ *TİTE Arşivi*, FK.48, G. 18, B. 18 001; Bkz., Ek-5.

⁶⁴ *Vilayetlerimiz Ankara, Tarihte Geçirdiği Devirler*, 1932: 19; Aytepe, 2004: 125.

Ordu Müfettişi olarak Samsun'a çıkan Tuğ-general Mustafa Kemal Paşa, Türk milletinin umudu ve direnişin sembol isimlerinden birisi olmuştur. İşgalci devletlerin her türlü gücüne, baskı ve politikasına rağmen, Samsun'da "Millî Hâkimiyete dayanan tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurma" düşüncesini hayata geçirerek, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın örgütlenme aşamasını başlatmıştır.

"Ya İstiklal Ya Ölüm" parolasıyla Havza, Amasya, Erzurum ve Sivas'ta bağımsızlık mücadelesinin alt yapısını hazırlayan ve Millî Mücadele'yi yürütecek olan Temsil Heyeti'ni oluşturan Mustafa Kemal Paşa, mücadelenin silahlı eylem aşamasını gerçekleştirmek için yer arayışları içerisine girmiştir. Mücadelenin askeri ve siyasi kanadını takip edebilecek ve stratejik öneme sahip yeni merkez Ankara olacaktır. 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelen Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Ankara-lılar tarafından sevinç gösterileriyle karşılanmış ve Ankara Valiliği tarafından kendilerine tahsis edilen Ziraat Mektebi binasına geçmiştir. Şehrin yaklaşık beş kilometre dışında Kalaba Köyü sınırları içerisinde yer alan Ziraat Mektebi, Temsil Heyeti'nce hem ikametgâh, hem de karargâh olarak kullanılacaktır. Bozkırın ortasında ve Ankara Kalesi etrafında kurulu küçük bir kasaba görünümünde olan Ankara, dışarıdan gelenler için ulaşılması ve yaşanılması oldukça güç bir kasaba görünümündedir. Yollar son derece bozuk olup, ulaşım atlı araba ya da binek hayvanlarla sağlanmaktadır. Şehirde lokantanın bulunmaması, dışarıdan misafir olarak gelenler için önemli bir sorundur. Bu sıkıntılara rağmen güçlü gelenekleri olan şehir halkı, misafirleri en iyi şekilde ağırlamış, Millî Mücadele'nin yanında yer alarak aynî ve nakdî yardım yapmaktan geri kalmamıştır.

Ankaralıların cömert ve yurtsever yardımları sayesinde, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Bağımsız bir Türk Devleti'nin kurulmasında önemli bir rol üstlenen Ankara, büyük zaferden sonra da yeni kurulan devletin 13 Ekim 1923'te başkenti olacaktır.

KAYNAKÇA

Adıvar, Halide Edip, (1962), *Türkün Ateşle İmtihani, İstiklal Savaşı Hatıraları*, İstanbul: Çan Yayını.

Ağaoğlu, Samet, (1964), *Kuva-yi Milliye Ruhu Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*, İstanbul: Ağaoğlu Yayınları.

Akçakayalıoğlu, Cihat, (1998), *Atatürk, Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamı Yönleriyle*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi

Arolov, Semen İvanovich, (1967), *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul: Burçak Yayınevi.

Atatürk ile İlgili Yayınlanmış Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge) (1982), Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Başkanlığı Yayınları.

Atatürk, Mustafa Kemal, (1991), *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, Der., Ni-met Arsan, C. IV, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Atatürk, Mustafa Kemal, (1970), *Nutuk*, C. I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

_____, (1982), *Nutuk*, C. II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Atay, Falih Rıfkı, (1980), *Babanız Atatürk*, İstanbul: Bateş Yayınları.

Aydemir, Şevket Süreyya, (1972), *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt III, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aysal, Necdet, (2007), "Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da İlk Günleri: Ziraat Mektebi", *Atatürk Yolu Dergisi*, 10/39, 359-396.

Aytepe, Oğuz, (2004), "Ankara'nın Merkez ve Başkent Olması", *Atatürk Yolu*, 9/33-34, 15-22.

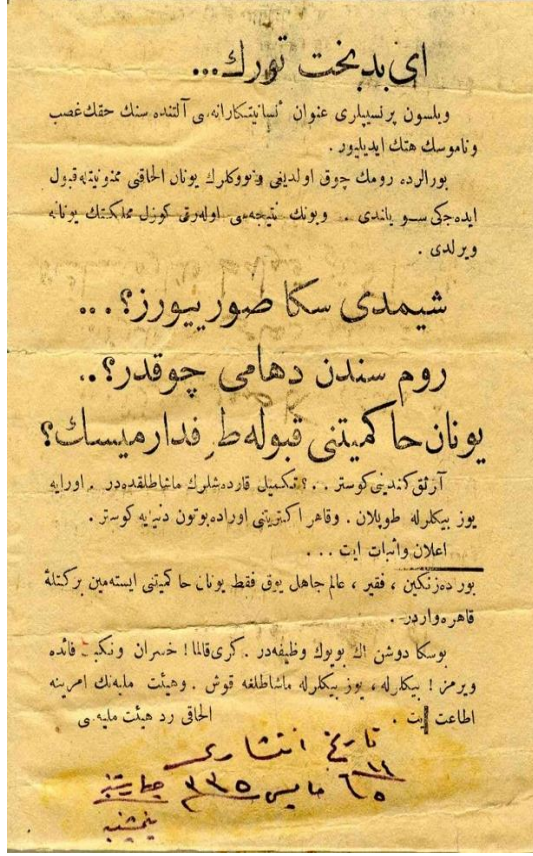
_____, (2012), "Millî Mücadele'de Ankara", *Cumhuriyet'in Ütopyası; Ankara*, Haz. Funda Şenol Cantek, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 113-130.

- Bardakçı, İlhan, (1975), *Taşhan'dan Kadife-kale'ye*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- BaykaJ, Bekir Sıtkı, (1989), *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bayur, Yusuf Hikmet, (1975), *20. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cebesoy, Ali Fuat, (1953), *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı.
- Dayar, Hatice-Küçükaksoy, İsmail-Keçici, Gülten, (2009), "Düyun-u Umumiye İdaresi ile Uluslararası Para Fonunun Karşılaştırılması", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/21, 33-48.
- Devellioğlu, Ferit, (1982), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat Eski ve Yeni Harflerle*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dursunoğlu, Cevat, (1946), *Millî Mücadele'de Erzurum*, Ankara: TC. Ziraat Bankası Matbaası Yayınları.
- Düstur*, (23 Nisan 1920-28 Şubat 1921) (1929), 1/3 Tertip, Başvekâlet Müdevvanât Müdüriyeti, İstanbul: Milliyet Matbaası.
- Diñer, Hasan, (2018a), "Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 88-89.
- _____, (2018b), "Genelgeler ve Kongreler Dönemi", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 91.
- Eldem, Vedat, (1994), *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erdeha, Kâmil, (1975), *Millî Mücadelede Velayetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erdoğan, Şeref, (1965), *Ankaram*, Ankara: Aklan Matbaacılık Ltd. Şti.
- Eroğlu, Hamza, (1990), *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınları.
- Esin, Taylan - Etöz, Zeliha, (2015), *1916 Ankara Yangını: Felaketin Mantığı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Galanti, Avram, (2005), *Ankara Tarihi I-II*, Ankara: Çağlar Yayınları.
- Gazi Mustafa Kemal, (2000), *Ankara'ya Geliş (Nutuktan Orijinal Metin)*, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık Ltd. Şti.
- Gn.kur. Başkanlığı, (1968), *Türk İstiklal Harbi, İdari Faaliyetler*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- İğdemir, Uluğ, (1975), *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____, (1974), "İstiklal Savaşı ve Lozan," *Bellekten*, XXXVIII/149, 1-30.
- İnönü, İsmet, (1968), *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Haz. Abdi İpekçi, İstanbul: Cem Yayınevi.
- _____, (1998), *İsmet İnönü'nün Hatıraları: Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)*, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı.
- Kansu, Mazhar Müfit, (1988), *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, Enver Ziya, (1945), *Türkiye Cumhuriyet Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kaynar, Hakan, (2009), "Mustafa Kemal'in Ankara Günleri", *Ankara Kara Kalpaklı Kent 1923-1938*, Ed. Ekrem Işın, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 163-175.
- Kennedy, Paul, (2010), *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Kinross, Lord, (1970), *Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Kocatürk, Utkan, (1988), *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, 1918-1938, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Koç, Vehbi, (1973), *Hayat Hikâyem*, İstanbul: Apa Ofset Basımevi.
- Kodaman, Bayram, (2007), “Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 1-24.
- Meray, Seha L. - Olcay, Osman, (1977), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması ile İlgili Belgeler)*, Ankara: AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1-5.
- Millî Nevsâl (1340/1924)*, 3. Sene 1340 Sene-i Maliyesine Mahsus, İstanbul: Kanaat Matbaası.
- Mumcu, Ahmet, (1996), *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Muslihiddin Safvet (Dr.), (2009), *Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası Ankara Vilayeti*, Haz. İzzet Öztoprak-Murat Karataş-Güneş Şahin, Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Müderrişoğlu, Alptekin, (1990), *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Okur, Mehmet, (2007), “Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesinde Pontusçu Faaliyetler”, *Karadeniz Araştırmaları*, 14, 1-28.
- Öz, Baki, (2000), *Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İç Yüzü I*, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık Ltd. Şti.
- Özalp, Kâzım, (1988), *Millî Mücadele 1919-1922*, C. I., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özgül, Cemil, (1994), “Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 10/28,137-156.
- Özsoylu, Ahmet Fazıl, (1999), *Türk Maliye Tarihi (Ders Notları)*, Çukurova Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Adana: Masaüstü Yayınları.
- Selek, Sebahattin, (1966), *Anadolu İhtilali*, C. 1, İstanbul: Burçak Yayınevi.
- Süslü, Azmi, (1994), “Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gelişi ve Ankara'nın Millî Mücadeledeki Yeri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, X/29, 511-525.
- Şapolyo, Enver Behnan (1958), *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul: Rafter Zaimler Yayınevi.
- _____, (1969), *Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi Tarihçesi*, Ankara: Ülkemiz Matbaası.
- _____, (1971), *Atatürk ve Seymen Alayı*, Ankara: Ankara Kulübü Yayınları.
- Şimşir, Bilal, (2006), *Ankara, Ankara Bir Başkent'in Doğuşu*, İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Toynbee, Arnold, (1971), *Türkiye, Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, Çev. Kasım Yargıcı, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Turan, Mustafa, (2012), “Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi: Milli Temsil Meselesi”, *Gazi Akademik Bakış*, 5/10, 1-24.
- Türkmen, Zekeriya, (2000), “Mustafa Kemal Paşa'nın Müfettişlik Görev Bölgesinden Geri Çağrılmasına Neden Olan Gelişmeler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IV, 199-208.
- Uluğ, Naşit Hakkı, (1973), *Hemşehrimiz Atatürk*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, (1971), *Millî Mücadele Anıları: Bir Lise Öğrencisinin*, İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Vilayetlerimiz Ankara, Tarihte Geçirdiği Devirler* (1932), İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Yalçın, Semih, (1994), “Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, X/29, 333-346.
- Yurtdaş, Enver, (2018), *Geçmişiyile Buluşan Haymana*, Ankara: Haymana Belediyesi Yayınları.

Ekler

Ek 1:

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi,
 FK.14, G. 7, B. 7 001.

Ek 2: Heyet- Temsiliye'yi Şehir Haricinde
 Karşılایan Haymana Kuva-yı Milliyesi

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi,
 FK. 36, G. 26, B. 26 001.

Ek 3: Ankara Vilayet Konağı/Ulus

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi,
 FK.28, G. 99, B. 99 001.

Ek 4: Ankara Ziraat Mektebi

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi,
 FK.28, G. 67, B. 67 001.

Ek 5: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi/Ulus

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi,
 FK.48, G. 18, B. 18 001.